TÜRK DEMOKRASİ TARİHİ

(1876-1945)

LİDERLER, PARTİLER VE SEÇİMLER

Editör
Murat KARATAŞ

EFEAKADEMİ YAYINLARI

Türk Demokrasi Tarihi (1876-1945) Liderler, Partiler ve Seçimler

Editör
Murat KARATAŞ
ORCID (0000-0003-1174-5828)

ISBN 978-625-6796-21-8
E-ISBN 978-625-6796-22-5
1. Baskı Eylül 2023

Bu eserin; yayın, satış ve kopyalama hakları EFE AKADEMİ'ye aittir.

KÜTÜPHANE KARTI

Türk Demokrasi Tarihi (1876-1945) Liderler, Partiler ve Seçimler
KARATAŞ, Murat
1. Basım, 276 s., 160x235 mm. Kaynakça var, Dizin yok.
Anahtar kelimeler:
1. Demokrasi 2. Liderler 3. Partiler 4. Seçimler

Dizgi	İsa Burak GÜNGÖR (burakgungor@efeakademi.com)
Kapak Tasarım	Gamze DUMLU (gamzedumlu.2710@gmail.com)
Sertifika No	49168
Matbaa Sertifika No	49168
Efe Akademik Yayıncılık	Cağaloğlu Yokuşu Cemal Nadir Sokak Büyük Milas Han No: 24/125 Fatih/ İSTANBUL 0212 520 52 00 www.efeakademi.com
Efe Akademik Yayıncılık Matbaa Adres:	Cağaloğlu Yokuşu Cemal Nadir Sokak Büyük Milas Han No: 24/125 Fatih/ İSTANBUL 0212 520 52 00 www.efeakademi.com

ÖNSÖZ

Türk Demokrasi Tarihi (1876-1945) *Liderler, Partiler ve Seçimler* başlıklı bu çalışma, Türkiye'de demokrasinin gelişini ele alan üçlemenin ilkidir. İkincisi Türk Demokrasi Tarihi (1946-1980) *Liderler, Partiler ve Seçimler*, üçüncüsü Türk Demokrasi Tarihi (1980'den Günümüze) *Liderler Partiler ve Seçimler* başlıklarını taşımaktadır.

Türkiye'de demokrasinin gelişim seyrinde liderler, partiler ve seçimlerin özel bir yeri bulunmaktadır. Ülkede siyaset, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne tek adam zihniyetine sahip liderler ve onların tekelindeki partiler eliyle şekillenirken seçimlerde bu anlayışın onaylandığı bir aşama olmuştur. Diğer taraftan Türk demokrasisi üzerinde derin izler bırakan liderler, partiler ve seçimler hakkında etraflı bir çalışma eksikliği hissedilmektedir. Bu kitap, liderler, partiler ve seçimlerin Türk demokrasisinin gelişim seyrinde oynadığı önemli rolleri sistemli bir değerlendirmeye tabi tutmayı amaçlamaktadır.

Çalışma kendi alanlarında uzman dokuz yazar tarafından hazırlanan yazılardan oluşan bir kitaptır. Çalışmanın elinizde olması onların sayesindedir. Değerli vakitlerini ve emeklerini bizlere ayıran hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Bölümlerin içeriği ile ilgili her türlü sorumluluk ilgili bölümlerin yazarlarına aittir.

Genel okuyucuların ve konuya meraklı olanların ilgisini çekeceğini umduğumuz bu çalışmayı Türkiye'de batılı anlamda demokrasinin gelişimine emek verenlere ithaf ediyorum.

Editör

Dr. Murat KARATAŞ

KAYSERİ, Ağustos-2023

EDİTÖR HAKKINDA

Murat Karataş, şehzadeler şehri Amasya'da 1977 yılında doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini bu şehirde tamamladı. 1998-2002 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde lisans ve 2002-2004 yılları arasında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı/Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans derecesi elde etti. Askerliğini Aralık 2005-Mayıs 2006 tarihleri arasında Niğde İl Jandarma Komutanlığında 307. Kısa Dönem olarak yaptı. 2007-2008 yılları arasında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü OÖSAE Tarih Öğretmenliği Bilim Dalında Tezsiz Yüksek Lisans derecesi elde etti. 2009 yılında Dicle Üniversitesi'nde Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi derslerini vermek üzere '*Okutman*' olarak akademik kariyerine başladı. 2012-2018 yılları arasında Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı/Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalında Doktora derecesi elde etti. 2014 yılı itibariyle geçiş yaptığı Abdullah Gül Üniversitesi Rektörlük Ortak Dersler Bölüm Başkanlığı bünyesinde *Öğretim Görevlisi* (Dr.) kadrosunda Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi derslerini vermektedir.

Asker-Sivil İlişkileri, Basın Tarihi, Tek Parti Dönemi, Türk Siyasal Hayatı üzerine çalışmaları bulunan Karataş'ın, Türk Demokrasi Tarihi (1945-1980) *Liderler, Partiler ve Seçimler,* Türk Demokrasi Tarihi (1980'den Günümüze) *Liderler, Partiler ve Seçimler*; Tek Parti Dönemi Üzerine Yazılar şeklinde editörlüğü; Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Merkeze Karşı Çevrenin Sözcüsü Olarak Serdengeçti Dergisi adında kitabı bulunmaktadır.

YAZAR LİSTESİ

AHMET ALİ UGAN

AHMET AYKUT ALTAY

EMRE SAVUT & VEYSEL BAŞUSTA

EVRİM BACACİ

GAMZE SARGIN

HALİL İBRAHİM ÇELİK

MUHAMMED VEYSEL BİLİCİ

MURAT KARATAŞ

SERDAR CEM SEDİROĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ **3**

EDİTÖR HAKKINDA **5**

YAZAR LİSTESİ **7**

GİRİŞ **11**

TÜRK DÜŞÜNCE DÜNYASINDA LİBERALİZMİN İLK İZLERİ: PRENS SABAHADDİN **17**
Gamze AKASLAN

TÜRK SİYASAL HAYATINDA İLK LİBERAL PARTİ: OSMANLI AHRAR FIRKASI **43**
Ahmet Ali UGAN

KURULUŞUNDAN 1945'E CUMHURİYET HALK PARTİSİ "Siyasi faaliyetleri, Kurultayları ve Muhalefet İlişkileri Ekseninde Bir Demokrasi Değerlendirmesi" **59**
Evrim BACACI

MUSTAFA FEVZİ ÇAKMAK (12 OCAK 1876-10 NİSAN 1950) ASKERİ VE SİYASİ YÖNLERİYLE CUMHURİYET'İN İKİNCİ MAREŞALİ **105**
Serdar Cem SEDİROĞLU

MUSA KÂZIM KARABEKİR **149**
Halil İbrahim ÇELİK

SÖZDE FAŞİST ÖZDE DEMOKRAT BİR DEVRİMCİ: RECEP PEKER'E BİR İADE-İ İTİBAR DENEMESİ **175**
Ahmet Aykut ALTAY

ATATÜRK DÖNEMİNDE GÜDÜMLÜ BİR MUHALEFET DENEMESİ SERBEST CUMHURİYET FIRKASI **203**
Murat KARATAŞ

İKİNCİ MEŞRUTİYET'TEN 1945'E TÜRK SOLU **223**
Veysel BAŞUSTA - Emre SAVUT

TEK PARTİ DÖNEMİ TÜRKÇÜLÜK POLİTİKALARI: YENİ SOSYAL GERÇEKLİĞİN VE ULUSAL KİMLİĞİN İNŞASI (1923-1938) **257**
Muhammed Veysel BİLİCİ

ATATÜRK DÖNEMİNDE GÜDÜMLÜ BİR MUHALEFET DENEMESİ SERBEST CUMHURİYET FIRKASI

Dr. Murat KARATAŞ

- Abdullah Gül Üniversitesi, Ortak Dersler Bölümü-Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
- ORCID: 0000-0001-1174-5828
- murat.karatas@agu.edu.tr

Giriş

Türk toplumu siyasi parti ve bu partiler arasındaki mücadelelerle İkinci Meşrutiyet döneminde tanıştı. Dönemin temel aktörü olan İttihat ve Terakki Partisi (İTP), Sultan İkinci Abdülhamit'in kişisel yönetim anlayışına karşı ihtilal komitesi olarak kurulurken, zamanla asker-sivil aydın kadroların desteğini alarak güçlendi. 1913-1918 yıllarında ülkenin yönetimine mutlak anlamda hâkim olan partinin uygulamaları toplumdaki farklı muhalefet odaklarının Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF) bünyesinde toplanmasına neden oldu. Söz konusu dönemde muhaliflerini şiddet kullanarak bastırma ya da muhalefetin yaşamasına izin vermeme şeklinde nitelenen İttihatçı anlayışın Cumhuriyet dönemine "*muhalefete tahammülsüzlük*" geleneğini miras bıraktığını söylemek gerekir.

Türk İstiklal Harbi'nin kazanılmasından kısa bir süre sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde Halk Fırkası (HF) kuruldu. Ancak daha sonra Saltanat ve Hilafetin kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı gibi siyasi alanda yaşanan radikal değişmeler parti içinde ve dışında tepkilere neden oldu (Yeşil, 2002: 124-130). Bu süreç 17 Kasım 1924'te Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisini Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF)[1] adıyla ortaya çıkardı. Muhalefet partisinin isminde "*Cumhuriyet*" nitelemesinin yer almasından rahatsızlık duyan iktidar partisi, 10 Kasım 1924'te Genel Sekreter Recep Peker'in önerisiyle partinin ismini Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) olarak değiştirdi (Tökin, 1965: 69). Bu değişimi Esat Öz'ünde belirttiği gibi basit bir kelime eklemesi olarak görmemek gerekir. Zira söz konusu değişim sonrasında CHF hem bütün halkı, hem de devleti/rejimi sembolik olarak temsil eden bir "*resmi parti*" halini aldı (Öz, 1992: 91).

TCF'nin kurulmasıyla başlayan süreç, ülkenin doğusunda Şeyh Said isyanının çıkmasıyla yeni bir durum kazandı. Şeyh Said liderliğindeki isyan kısa sürede, ülkenin doğusunda geniş bir alana yayıldı. İsyan sürecinde TCF liderliği sıkıyönetim uygulamasının doğru olmadığını belirterek hükümetin

[1] CHF'ye göre daha az otoriter, daha az merkeziyetçi ve daha az köktenci olan TCF, seçimlerin tek dereceli yapılması, Cumhurbaşkanı seçilen kişinin milletvekilliği sıfatını kaybetmesi, dini inanç ve düşünceye saygılı olunması, ülke ve ekonomi yönetiminde âdemi merkeziyetçilik/liberal politikaların uygulanması prensiplerine programında yer vermişti. Erik Jan Zürcher, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Çev. Gül Çağalı Güven, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 130-135.

karşısında yer aldı (Kalafat, 1992, 172). Diğer taraftan Şeyh Said isyanı kapsamında çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu hükümet tarafından TBMM'deki muhalefeti susturmak ve muhalif basına gözdağı vermek için kullanıldı (Lewıs, 1998: 274).

Sonuçta isyan sürecinde harekete geçirilen İstiklal Mahkemesi'nin 25 Mayıs 1925 tarihinde hükümete partinin gerici faaliyette bulunduğuna dair uyarısı geldi. Bu uyarı üzerine hükümet, 3 Haziran 1925 tarihinde, Şeyh Sait isyanı ile ilişkili olduğu gibi hiçte inandırıcı olmayan bir gerekçeyle partinin kapatıldığını kamuoyuna duyurdu (Aybars, 2014: 328-332). Burada muhalefet partisinin kapatılmasında asıl nedenin Şeyh Sait isyanı ya da parti programında dini inanç ve düşünceye saygılı olunduğunun ifade edilmesi olmayıp kanaatimizce partinin halkta karşılığı olan isimleri bünyesinde bulundurması olduğunu söylememiz gerekir.

Takrir-i Sükûn Kanunu gereğince TCF'nin kapatılmasının ardından, hükümet 1930'a kadar devam eden süreçte ülke siyasetini tek parti sistemi halinde düzenlemek için faaliyetlerde bulundu (Eraslan, 2000: s. 78). Bununla birlikte kurucu kadronun temel hedefinin devletin kuruluşundan itibaren çok partili bir düzen kurmak ve bu sistemi kökleştirmek olduğunu söylemek gerekir. Özellikle bu dönemde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, tek parti sistemine hükümetin denetlenmesi noktasında eksikliğe neden olacağı gerekçesiyle yakınlık göstermedi. Ayrıca kendisi, muhalefeti saygı duyulması gereken bir düşünce olarak da niteledi.

TCF'nin kapatılması sonrasında geçen beş yıllık denetimsiz süreç, iç ve dış faktörlerinde etkisiyle toplumdaki hoşnutsuzluğu artırdı. Bu hoşnutsuzluğu doğrudan gözlemleyen Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, en yakınındakilere her yerde dert ve şikâyet dinlemekten bunaldığı noktasında yakındığını bilmekteyiz[2]. Bu noktada hükümetin denetlenmediği beş yıllık

[2] "*Bunalıyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunalıyorum. Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemadiyen dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi ve manevi yokluk içinde. Ferahlatıcı pek az şeye rastlıyoruz. Maatteessüf, memleketin hakiki durumu bu işte. Bunda bizim günahımız yoktur; uzun yıllar hatta asırlarca dünyanın gidişinden gafil, birtakım şuursuz idarecilerin elinde kalan bu cennet memleket, düşe düşe şu acınacak hale düşmüş. Memurlarımız henüz istenilen seviyede ve kalitede değil, çoğu görgüsüz, kifayetsiz ve şaşkın. Büyük istidatlara malik olan zavallı halkımız ise kendisine mukaddes akideler şeklinde telkin edilen bir sürü batıl görüş ve inanışların tesiri altında uyuşmuş kalmış.*" Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006, s. 405.

süreç içinde biriken sorunların ve ayrıca devletin kuruluşunda yer alan "*Kayıtsız şartsız milli hâkimiyet*" prensibinin etkisiyle (Atay, 2012: 29-30; Turgut, 2013: 255) güdümlü bir muhalefet partisinin ortaya çıkış şartlarının oluştuğu söyleyebiliriz.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) kurulma nedenlerinin, kurulma şeklinin ve başta Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve CHF elitlerinin muhalefet partisinden beklentilerinin incelenmesi, güdümlü muhalefet denemesi olarak ifade edeceğimiz SCF denemesinin anlaşılması açısından önemlidir. Çünkü bütün bunlar, aynı süreçte iktidar partisi durumundaki CHF'nin, muhalefet partisine bakışıyla ilgilidir.

SCF'yi Doğuran Nedenler

SCF'nin niçin, ya da hangi sebeplere dayalı olarak kurulduğuna ilişkin farklı etmenler söz konusudur. Ancak bu etmenlere geçmeden önce şunun kesin olarak ifade edilmesi gerekir ki, SCF doğrudan doğruya Cumhurbaşkanı ve aynı zamanda CHF genel başkanı da olan Mustafa Kemal'in bir projesi olarak ortaya çıktı ve şekillendi. İlk muhalefet denemesi olan TCF'nin kapatılmasından itibaren geçen beş yıllık süreçte uygulanan tek parti yönetimi, ülkede ikinci bir muhalefet partisinin ortaya çıkmasına izin vermedi.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in SCF denemesine girişmeden bir yıl kadar önce, bir muhalefet partisi gerekliliğinden hareketle, CHF dışında bir parti kurulması ya da CHF içinde bir hizip oluşturulması üzerinde durduğunu hem İnönü hem de Okyar'ın yazdıklarından bilmekteyiz. Ancak CHF içinde bir hizipleşme düşüncesine Başbakan İsmet Bey'in (İnönü) karşı çıkması ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in de ayrı bir parti kurulmasını daha doğru görmesi sonucunda, SCF'nin kurulmasına girişildiğini görmekteyiz ((İnönü, 2001: 148; Okyar, 1980: 397-400).

Diğer taraftan SCF'nin kurulmasında gerek dış gerekse de iç gelişmelerin etkili olduğu açıktır. Kanaatimizce iç gelişmeler daha baskın olmakla birlikte, dış gelişmelerde görmezden gelinmemelidir. Bu anlamda ilk göze çarpan dış gelişme Batılılaşma iddiasında olan Türkiye de zorunlu

olarak uygulanan tek parti yönetiminin dışarıda "*diktatörlük*"[3] olarak görülmesi ve bu durumdan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in duyduğu rahatsızlıktır. Zira onun bu süreçte çevresine "*Bugünkü manzaramız aşağı yukarı, bir diktatörlük manzarasıdır… Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese bir istibdat müessesesidir. Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o suretle geçmek istemiyorum.*" (Okyar, 1980: 392-293) şeklinde serzenişte bulunduğunu biliyoruz. Bu doğrultuda SCF'nin kurulmasıyla CHF elitlerinin Türkiye'nin Batı'nın demokratik ülkeleriyle siyasi yönden eşit olduğu algısını yaratmak istediklerini düşünebiliriz.

İkinci dış gelişme dönemde Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu zor durumdur. Bu dönemde CHF, muhalefet partisinin kurulmasıyla birlikte, Osmanlı'dan kalma Düyun-ı Umumiye borçlarının ödenmesi konusunda yaşanan sıkıntıları çözmek istedi. Buna ek olarak ülke ekonomisi için gereken yeni kaynakların oluşturulmasını hedefledi (Koçak, 2014: 626). Çünkü 1923-1930 döneminde hükümetlerin bütün gayretlerine rağmen dış ticaret dengesi bir türlü sağlanamadı. Bu açıdan bakıldığında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve partisinin, muhalefet partisinin kurulmasıyla Batı'ya dönük ülkenin imajının düzeltilmesi ayrıca Batı'dan dış kredi ve yatırım sağlanmasının kolaylaşacağını düşündüğünü (Ahmad, 1995: 88; Mango, 1999: 452) söylememiz mümkündür.

SCF'yi ortaya çıkaran iç gelişmeleri dört başlık altında gösterirsek bunlardan ilki, Osmanlı'dan beri ülkede var olan yoksulluğun, yeni dönemde de sorun olmaktan çıkarılamaması. Başka bir şekilde söylemek gerekirse Türkiye Cumhuriyeti kurulalı yedi yıl olmasına rağmen hükümetin, ekonomik alanda kendisinden istenen/beklenen hedeflere ulaşamaması. İkincisi, 1923-1930 yılları arasında çağdaşlaşma/modernleşme yolunda yukarıdan aşağıya girişilen radikal reformların (saltanat ve halifeliğin kaldırılması, cumhuriyetin ilanı, harf inkılâbı vb.) toplumun çok geniş kesimlerinde yarattığı hoşnutsuzluk. Üçüncüsü, Türk halkının bütününü

[3] Tek parti döneminin önemli muhalif isimlerinden Hüseyin Nihal Atsız'a göre 1923'ten 1950'ye kadar geçen dönem diktatörlük dönemidir: "*Türkiye Cumhuriyeti 1950 Mayıs'ında kurulmuştur. Ondan önceki 1923-1950 çağı gayrı meşru ve müstebit bir diktatörlük zamanıdır. Diktatörlüğü yapan CHP, bilhassa onun ileri gelenleridir. (…) Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Müstakil Grup gibi maskaralıklarla milletin ve dünyanın gözünü boyadık zannedecek kadar da zekâdan mahrum bir partidir.*" Cemal Fedayi, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sağ Siyaset (1908-2020), Kadim Yayınları, Ankara, 2019, s. 26.

temsil etme iddiası ile yola çıkan CHF'nın süreç içinde bürokratik bir elitin kontrolüne girerek içe kapanması ve buna bağlı olarak da nüfuz suiistimalinin yaşanması. Dördüncü ve son sebep olarak Başbakan İsmet Bey'in güçlenen iktidarının frenlenmesidir (Aydemir, 1985: 395-396; Zürcher, 2012: 260; Koçak, 2014: 629). Zira bu başarısız denemeden sonra Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, ilk olarak İnönü hükümetlerinde Celal Bey'in (Bayar) yer almasını sağladı. 1937'nin sonbaharında da onu Başbakanlık makamına getirdi. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse 1923-1938 döneminde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Fethi Bey ve Celal Bey seçenekleri ile Başbakan İsmet Bey'e alternatifsiz olmadığı duygusunu vermek istediği görülmektedir.

Kısacası 1930'un ikinci yarısına gelindiğinde tek parti uygulaması nedeniyle CHF ve TBMM'nin işlevsizliği, ekonomik ve toplumsal sorunların artışı, CHF ve TBMM'nin içine düştüğü ataletten kurtarılması, toplumun, siyasal sisteme ısındırılması vb. nedenler SCF'yi, siyasi hayatın ikinci aktörü haline getirdi. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta iktidar açısından kurulan bu muhalefet partisinin ılımlı ve kontrollü bir muhalefet yapması başka bir şekilde söyleyecek olursak sistemin işleyişinden kaynaklanan sorunların giderilmesinde CHF'ye yardımcı olmasıdır. Yani iktidar iddiasında bulunmayacaktır.

SCF'nin Kuruluşu ve CHF'nin Beklentileri

Yukarıda ifade edilen dış ve iç gelişmeler çerçevesinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in bir güdümlü muhalefet partisi kurma düşüncesi, 1930 yılı Temmuz'unda Paris Büyükelçisi Ali Fethi Bey'in (Okyar) yıllık iznini geçirmek üzere ülkeye gelmesiyle uygulamaya konuldu. Fethi Bey'in anılarında anlattığına göre Yalova'da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal kendisine TBMM'nin mevcut işleyişine dönük sıkıntılardan bahsettikten sonra, bir muhalefet partisi kurma gereğinden söz eder (Okyar, 1980: 388).

Fethi Bey, anılarında bu teklifi kabul etme noktasında Başbakan İsmet Bey ve çevresi nedeniyle zorlandığını ancak Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in iktidar ve muhalefet partileri arasında tarafsız kalacağı sözü üzerine kabul ettiğini söylemektedir. Bununla birlikte SCF'nin kuruluşunun ülke insanına duyurulması hayli ilginç olur. Fethi Bey'in teklifi kabul etmesi üzerine, yeni bir muhalefet partisinin kurulacağı, Cumhurbaşkanı Mustafa

Kemal ile Fethi Bey arasında karşılıklı sunulan mektuplarla kamuoyuna duyuruldu. 9 Ağustos 1930 tarihli gazetelerde yer alan mektubunda Fethi Bey, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e yeni bir muhalefet partisi kurmak istediğinde bahsetti. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal de 11 Ağustos 1930 tarihinde yayımlanan gazetelerde yer alan mektubunda Ali Fethi Bey'e söz konusu isteğinin uygun görüldüğünü ifade etti (Okyar, 1980: 436-437; Ağaoğlu, 2011: 30-40).

SCF, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in verdiği tarafsızlık teminatı sonucunda kuruldu[4]. Muhalefet partisinin kuruluş sürecinde Fethi Bey ve çevresi böyle bir beklenti içerisine girdi. Zira CHF'nin İkinci Kurultayında (1927) kabul edilen tüzüğün "*Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Reisi, Fırkanın kurucusu olan Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir*" (Bila, 2008: 49) şeklindeki altıncı maddesi bu durumu zorunlu kılıyordu. Ancak süreç içinde tarafsızlık sözünden dönüldüğünün örnekleri de görüldü. Bu noktada ilk örnek Fethi Bey'in, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e "*kaydı hayat şartıyla cumhurbaşkanı*" kalması yönünde teklifte bulunması ve söz konusu teklifin kendisi tarafından reddedilmesidir (Okyar, 1980: 432). İkinci örnek muhalefet partisinin halka gazetelerde yayınlanacak mektuplarla duyurulması gündeme geldiğinde yaşandı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Fethi Bey'den mektupta kendisine "*Reisicumhur ve Halk Fırkası Reisi*" olarak hitap etmesini istedi (Okyar, 1980: 414). Bu durum Fethi Bey'i tarafsızlık konusunda endişeye düşürdüyse de Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, partilere eşit mesafede bulunacağını ve partiler arasında hakem konumunda bulunacağını önce Fethi Bey'e sözlü daha sonra da yazılı olarak kamuoyuna açıkladı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal "*En çok kavgalı gibi olduğunuz geceler sizi soframda birleştireceğim ve o zaman tekrar, ayrı ayrı her birinize soracağım; Sen ne dedin ve ne için dedin? Senin cevabın ne idi ve neye istinat ediyordun? Bugünden itiraf ederim ki bu, benim için yüksek bir zevk olacaktır…*" (Okyar, 1980: 462) şeklinde Fethi Bey'e sözlü olarak ifade etti.

[4] İlk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulurken de Cumhurbaşkanının tarafsız kalması, rejimin bir koruyucusu olarak dışarıdan gözlemlemesi gerektiği yolunda bir tartışma yaşanmış ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal "*Ben bitaraf değil, bir taraflıyım*" diyerek muhalefete partisine karşı kendi partisini işaret etmiştir. Nevin Yurdsever Ateş, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s. 224.

Cumhurbaşkanı sıfatıyla Fethi Bey'e yazdığı mektubunda SCF'nin kuruluşunu uygun gördüğünü bildiren Mustafa Kemal, Cumhurbaşkanı olduğu için CHF'nin başında vazife göremediğini; ancak resmi vazifesi sona erdikten sonra Genel Başkanlığı üstleneceğini söyledi. "*Reisicumhur bulunduğum müddetçe, Reisicumhurluğun uhdeme tevdi eylediği yüksek ve kanuni vazifeleri hükümette olan ve olmayan fırkalara karşı adilane ve bitarafane ifa edeceğime emniyet edebilirsiniz efendim*" şeklinde iktidar ve muhalefet partileri karşısında tarafsız kalacağı noktasında yazılı teminat verdi (Okyar, 1980: 437).

SCF'nin kurulduğu süreçte gerek Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal gerekse de CHF nazarında güdümlü bir muhalefet partisi olarak görüldüğü yönünde somut önekler vardır. Bu noktada partinin kuruluş şekli, partinin isminin ve bütçesinin bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından belirlenmesi, yine partide yer alacak milletvekillerinin tespiti vb. örneklerdir. SCF'nin kuruluşu siyasi partilerin kuruluşunda izlenen yoldan farklıdır. Yetkin'in de ifade ettiği gibi bu parti belli görüşteki kişi, kuruluş ya da örgütlerin kendiliğinden bir araya gelerek bir siyasal parti kurmaya karar vermeleri sonucunda varlık kazanmadı (Yetkin, 1982: 54-55). Bu yönüyle muhalefet partisinin kuruluşunu, garip bir particilik oyunu olarak nitelemek mümkündür.

Sonuçta adını bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in belirlediği SCF, 12 Ağustos 1930'da resmen kuruldu[5]. Partinin ilk üyeleri ve kurucularının önemli bir bölümü de kendisinin teklif ve direktifleriyle

[5] Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasına izin verilmesi 1930 yılının ikinci yarısında siyasi hayatın hareketlenmesine neden oldu. Bu süreçte ilk olarak Dr. Hasan Rıza Bey 19 Ağustos 1930 tarihinde Mütareke döneminde kurduğu Sosyal Demokrat Fırka'yı yeniden açmak için hükümete başvurdu. İkinci olarak Mimar Tahsin Bey, 29 Eylül 1930 tarihinde Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi isimli bir parti kurmak için müracaat etti. Ancak bu iki partinin kurulmasına hükümet sol ideolojiye sahip olduklarını gerekçe göstererek izin vermedi. Bu dönemde SCF dışında kurulmasına izin verilen bir başka siyasi parti de birinci mecliste Kastamonu Milletvekili olarak yer alan Abdülkadir Kemali Bey'in (Öğütçü) kurduğu, merkezi Adana'da olan Ahali Cumhuriyet Fırkası (ACF) idi. ACF, CHF ve SCF partilerinin birbirinden farklı olmadığını söyleyerek, gerçek muhalefeti kendisinin temsil ettiğini iddia etti. ACF, SCF'nin kendini feshetmesinden yaklaşık bir ay sonra hükümet tarafından kapatıldı. Partisinin hükümet tarafından kapatılacağını haber alan Abdülkadir Kemali Bey Suriye'ye kaçmıştır. Murat Karataş, "Tek Parti Dönemi Siyasal Oluşumları Üzerine Bir Değerlendirme" içinde Tek Parti Dönemi Üzerine Yazılar, Ed. Dr. Murat Karataş, Berikan Yayınevi, Ankara, 2022, s. 34-36.

oluştu. Bunun dışında partiye kendi rızasıyla giren isimlerde oldu. Teklif ve direktif yoluyla partiye katılanlar: Nuri Conker, Talat Sönmez, Dr. Reşit Galip, Mehmet Emin Yurdakul ile Tahsin Uzer, kız kardeşi Makbule Atadan ile Ahmet Ağaoğlu idi. (Naskali, 2015, 100; Avşar, 1998: 64). Burada Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in isteği üzerine muhalefet partisine katılan milletvekillerinin ortak özelliğinin, onun güvenini kazanmış kimseler olmaları ayrıca Başbakan İsmet Bey'in yönetimine karşı çıkmaları ve bu konudaki eleştirilerini açıkça dile getirmekten kaçınmamaları olduğunu belirtmemiz gerekir (Uran, 2008: 193-194).

Diğer taraftan SCF'nin TBMM'de sahip olması gereken sandalye sayısının da Fethi Bey ve Başbakan İsmet Bey arasında pazarlık konusu olduğunu ve bu noktada son sözü Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in söylediğini bilmekteyiz. Yine Fethi Bey'in anılarında belirtiğine göre Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Başbakan İsmet Bey ve kendisinin bulunduğu atmosferde Fethi Bey, CHF'ye karşı mecliste güçlü bir muhalefet yapabilmeleri için 120 milletvekili olmalarını istedi. Ancak onun bu isteği Başbakan İsmet Bey tarafından fazla bulundu ve 50 milletvekilinin SCF için yeterli olduğu söylendi. İkili arasındaki anlaşmazlığa Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in girmesiyle muhalefet partisinin CHF'den 70 milletvekili alması kararlaştırıldı (Okyar, 1980: 414-417). Ancak bütün bunlara rağmen, kısa ömründe SCF, iktidar partisinden teklif, direktif ya da gönül rızası şekliyle sadece 15 milletvekili alabildi.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve CHF çevresinin güdümlü bir muhalefet olarak düşünülen SCF'den beklentisinin, Türk ulus kimliğine dayalı kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş prensiplerine ya da devrim uygulamalarına sahip çıkması olduğunu söylememiz gerekir (Kili, 1981: 96). Nitekim Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, cumhuriyeti ebedileştirmek gibi yüksek mefkûreler namına, bir muhalif fırka vücuda getirmek düşüncesini dile getirirken, muhalefet partisinden beklentisini de ortaya koymuştur. Bu doğrultu da SCF lideri Fethi Bey'in de, partisinin kuruluş amacını esasen cumhuriyeti takviye için bana verdiğiniz hizmet (Okyar, 1980: 409) şeklinde değerlendirdiğini görmekteyiz.

Sonuç olarak söylemek gerekirse 1930 yılının ikinci yarısında, bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından kurdurulan SCF, iktidar partisi CHF'nin denetiminde güdümlü bir muhalefet partisi olarak kurgulandı. Öyle ki Yetkin'in de ifade ettiği gibi SCF bir iktidar seçeneği olmayacak aksine

CHF'ye siyasal bakımdan yumuşak bir rakip olacaktı (Yetkin, 1982:). Başka bir şekilde söylemek gerekirse SCF'nin siyasi sistem içindeki temel işlevi, TCF'nin kapatılmasıyla gerçek anlamda uygulamaya giren tek parti sisteminin işleyişinden kaynaklanan sıkıntıları, aşma noktasında CHF'ye kontrol ve tenkit organı olarak yardımcı olmaktı.

SCF'nin İktidar Alternatifi Haline Gelmesi ve Kapatılması

SCF, kendisinden önceki TCF muhalefeti gibi var olan siyasal iktidara karşı bir tepkiden doğmadı. Yukarıda ifade edildiği gibi tek parti sisteminin işleyişinden kaynaklanan sıkıntıları, aşma noktasında CHF'ye kontrol ve tenkit organı olarak tasarlandı. Ancak muhalefet partisinin kurulup, TBMM'de yerini almasından sonraki gelişme seyri, iktidar partisi durumundaki CHF'nin, SCF'ye bakışını değiştirmesine neden oldu. Başka bir şekilde söylemek gerekirse güdümlü bir muhalefet olması düşünülen SCF'nin kısa sürede gerçek bir muhalefet partisine dönüşmesi CHF'yi rahatsız etti ve önlem almaya itti.

Diğer taraftan SCF'nin kısa ömründe ortaya koyduğu muhalefet dili ve kendini siyasi yelpazede konumlayışı, CHF'nin kendisine dönük algısını değiştirmesine ve kapatma sürecine sebep olduğu görülmektedir. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından güdümlü bir muhalefet partisi olarak tasarlanan SCF'nin siyasi yelpazede edineceği yer daha kuruluş sürecinde üzerinde durulan konulardan biri oldu. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in kurulacak partinin "*Halk Fırkası'nın solunda*" olması isteği Fethi Bey tarafından "*Ben öteden beri hürriyet taraftarıyım, binaenaleyh benim teşkil edeceğim fırka liberal bir fırka olur*" (Okyar, 1980: 400) şeklinde olumlu bulundu. Bununla birlikte süreçte CHF'ye yakın Hâkimiyet-i Milliye gazetesi CHF'nin "*en solda*" olduğunu söyleyerek "*Bu memlekette padişahlığı, halifeliği, şarklılığı kaldıran, dini dünya işlerinden ayıran, Latin harflerini alan, şapka giydiren bir fırkanın daha solu yoktur. İsmet Paşa'nın soluna ancak hürmet icabı geçilebilir.*" (Kabacalı, 1994: 146) şeklinde bu duruma tepki gösterdi.

CHF'nin solunda olması tasarlanan SCF, gerek programında gerekse de tüzüğünde kendisini liberal olarak niteledi. SCF programı, 11 maddeden

oluştu[6]. Program, Fethi Bey ve arkadaşları Nuri, Reşit Galip ve Tahsin Beyler tarafından hazırlanırken, partinin tüzüğü ise dönemin önemli liberal isimlerinden olan Ahmet Bey (Ağaoğlu) tarafından yazıldı (Özipek, 1991: 78-79). Aşağıdaki dipnotta görüldüğü gibi muhalefet partisinin programı oldukça kısa idi. Bu durumun gerek programın çok çabuk hazırlanmasından gerekse de hükümet partisinin uygulamalarına karşı koymak ya da ekonomik alandaki başarısızlığını tenkit etmek amacından kaynaklandığını söyleyebiliriz (Karpat, 1996: 73). Bununla birlikte SCF programında partinin

[6] • Serbest Cumhuriyet Fırkası cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik esaslarına bağlıdır. Bu esasların millet bünyesinde ebedileşmesi gayedir.
• Vergiler millet efradının iktisadi teşebbüs kabiliyetini sarsmayacak ve halkın takati hududunu aşmayacak derecede tahfif olunacaktır. Vergi tarhında daha salim esaslara istinat edilecek ve tahsilindeki yolsuzluklar kaldırılacaktır.
• Fırka, devlet varidatının semereli surette sarfına dikkat ve büyük nafıa teşebbüsleri masraflarının yalnız bir nesle tahmilinden içtinap eder.
• Fırka, paramızın kıymetini biran evvel tespit için tedbir almak ve memleketimizde iş görmek isteyecek harici sermayeye bu suretle yol açmak azmindedir.
• Fırka, vatandaşların refahına mali ve iktisadi her türlü teşebbüslerine engel olan hükümet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadi hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının zahiridir. Cumhuriyetin menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadi işlerde fertlerin kuvveti gayri kâfi görüldükçe, devlet doğrudan doğruya teşebbüs eder. Liman inhisarı kaldırılacaktır.
• Köylünün ve çiftçinin çok ucuz faizle ve müşkülatsız usullerle para bulması ve iktisadi bünyemizi zayıf düşüren murabahacılıktan kurtarılması fırkanın en mühim maksatlarındandır. Çiftçinin fedakârlığı ile kurulmuş olan Ziraat Bankası'nın memleketin zirai kredi ihtiyacını tatmin edecek bir müessese haline çıkarılması umdedir.
• Dâhili sanatların canlanması ve kolaylıkla inkişaf etmesi fırkanın vasıl olmak istediği mühim hedefidir. Teşviki Sanayi Kanunu bihakkın tatbik edilecektir. Bu kanunun bahsettiği himaye ve kolaylıklar icabında tevsi olunacaktır. Sanayi ve Maadin Bankası'nın kabiliyet ve faaliyeti arttırılacaktır. Yerli mahsullerin himayesi ve hariç piyasalarda sürümlerinin temini için tedbirler alınacaktır. Nakliyat ve liman tarifeleri bu maksatlara hizmet edecek surette tanzim olunacaktır.
• Halkın hükümet dairelerindeki işleri azami sürat ve suhuletle gördürülecektir. Rüşvet ve sui istimallere karşı bila merhamet mücadele edilecektir.
• Mahkemelerin süratle iş bitirmesi için sıkı ve devamlı teftişler yaptırılacaktır. Mahkemeler teşkilâtındaki noksanlar bu maksada göre ikmal olunacaktır.
• Fırka, harici siyasetinde Türkiye Cumhuriyeti'nin komşu ve bilumum devletlerle münasebetlerinin dostluk ve samimiyet dairesinde cereyan ve takviyesine ve Cemiyet-i Akvam müessesesiyle sıkı surette teşriki mesaiye ehemmiyet verecektir.
• Fırka bir dereceli intihap usulünün tesisini ve siyasi hukukun Türk kadınlığına da teşmilini müdafaa edecektir. Fethi Okyar, Üç Devirde Bir Adam, Yayına Hazırlayan: Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s. 470-472.

Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Laiklik ilkelerine içtenlikle bağlı olduğu; Anayasa da belirtilen hak ve özgürlüklerin korunmasına çalışılacağı ifade edildi. SCF, siyasal özgürlükler, ekonomi ve maliye konularındaki yaklaşımlarında iktidar partisinden ayrıldı. İç politikada ise liberalizmi savunan parti, dış politika konusunda herhangi bir farklı görüş ortaya atmadı (Emrence, 2006: 81-82).

SCF'nin CHF'ye dönük muhalefeti iki boyutludur. Bunlardan ilki, ekonomik alana (devletçilik-liberalizm, vergilerin yüksekliği, tekellerin kaldırılması vb.) dönükken ikincisi ise, siyasi ve idari alana (parti-devlet özdeşliği) ilişkindir. Bu konularda geliştirilen ciddi ve sert muhalefetin kısa sürede CHF çevrelerinin muhalefet partisine bakışını değiştirdiğini ve onları muhalefet partisine karşı önlem almaya ittiğini söylemek gerekir.

SCF kurulduktan kısa bir süre içinde, toplumun farklı kesimlerinin kendiliğinden muhalefet partisine yöneldiği görüldü. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve CHF çevrelerinin aksine muhalefet partisine yönelen farklı kesimlerin bu girişimle iktidar değişikliği gerçekleşeceğine inanmalarıdır (Çavdar, 2013: 331). Bu yönelişte asıl sebebin iktidar partisinin uygulamaları olduğu açıktır. Zira SCF'ye yönelen bu insanların parti programını okuyarak veya yöneticilerin açıklamalarını değerlendirerek ortak bir düşünce etrafında bir araya gelmediği de gayet açıktır (Kılıçkaya, 2012: 14). Diğer taraftan muhalefet partisinin toplumun farklı kesimlerinde gördüğü yoğun ilgi CHF'liler açısından sadece kendi iktidarlarına yönelik bir tehdit olarak değil, doğrudan doğruya rejime dönük bir tehlike olarak değerlendirildi. Bu değerlendirme nedeniyle SCF ve taraftarları resmi ağızlarca "*gerici*", "*saltanatçı*", "*serseri*", "solcu", "*rejim düşmanı*", "*vatan haini*" gibi kavramlarla nitelenmesine sebep oldu (Turan, 2008: 48).

SCF, ülke genelinde 63 ilden 37'sinde teşkilatlanmasını tamamladı (Kabasakal, 1991: 122). Burada dikkati çeken nokta teşkilatların genel merkez yöneticilerinin gayretiyle değil yereldeki insanların kendi istek ve talepleri ile ortaya çıkmış olması idi. Bu noktada muhalefet partisinin en hızlı teşkilatlandığı merkezler Aydın, Antalya, İstanbul, İzmir ve Samsun oldu (Güneş, 2006: s. 123). Muhalefet partisinin kurulmasıyla birlikte çok sayıda Türk Ocakları üyesinin de bu partiye yazıldıkları ve parti teşkilatlarında görev aldıkları bilinmektedir. Bu durum, muhalefet partisinin kendini feshetmesi sonrasında Türk Ocakları'na da olumsuz yansıdı.

Ülkedeki en aydın ve teşkilatlı yapı durumunda bulunan Türk Ocakları tüm taşınır taşınmaz mal varlıkları Halkevlerine devredilerek 10 Nisan 1931'de kapatıldı.

Bunlara ek olarak SCF basında da kendine önemli destek buldu. İstanbul'da Yarın ve Son Posta gazeteleriyle İzmir'de Yeni Asır gazeteleri muhalefet partisini destekledi. Bu gazetelerden başka doğrudan muhalefete partisini desteklemek amacıyla '*Serbest Cumhuriyet*' adını taşıyan gazete İzmir'de yayınlandı (Uyar, 2012: 121). Son Posta gazetesi sahibi Zekeriya Sertel "*Hatırladıklarım*" isimli eserinde dönemde SCF'nin ortaya attığı ilkeleri beğenmiyorduk ancak partinin kuruluşu ülkede biraz daha özgürlük havasının esmesine sebep olduğu ayrıca kendilerine hürriyet ve demokrasi savaşı yapma fırsatı verdiği için destekliklerini ifade etmektedir (Sertel, 2001: 170-171).

SCF lideri Fethi Bey'in Ege gezisi sırasında İzmir'de meydana gelen olaylar, CHF lideri İsmet Bey ve çevresine CHF uygulamalarından toplumun memnun olmadığı, muhalefet partisinin tolumda karşılık bulduğu ve bunlara bağlı olarak SCF yöneticilerinin iktidar rüyası kurdukları düşüncesini oluşturdu (Balkaya, 2016: 45). Bu düşüncenin etkisi altında CHF yöneticileri tarafından Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'den partinin başında bulunduğu yönünde açıklama yapması istendi.

Bu gelişme Yunus Nadi'nin 9 Eylül 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e hitaben bir açık mektup yayınlamasıyla başladı. Söz konusu mektubunda Nadi, İzmir olaylarını özetledikten sonra muhalefet partisinin Cumhurbaşkanı'nı kendilerine mal ettiklerini, öyle bile olsa cumhuriyetin korunması görevini sonuna kadar yerine getireceklerini ifade ederek, "*Serbest Fırkaya karşı vaziyet almadığı takdirde CHF'nin kendi başının çaresine, kendisinin bakacağını*" yazdı. Yunus Nadiye verdiği cevapta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, "*Ben Cumhuriyet Halk Fırkası'nın umumi reisiyim. Cumhuriyet Halk Fırkası, Anadolu'ya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkül edip benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden doğmuştur. Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve icap yoktur ve olamaz.*" (Aydoğan, 2020: 387-388), şeklinde CHF ile olan durumunu açıkladı. Mektubunun devamında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Cumhurbaşkanlığı'ndan ayrıldığı zaman CHF'nın başına geçeceğini tekrar

ilan etti. Bu gelişme Fethi Bey'e Cumhurbaşkanı'nın desteğini bir anlamda kaybettiğinin ilk işareti idi.

İkinci işaret ise, 1930 yılı sonbaharında yapılan Belediye seçimlerinde geldi. Bu seçimlere CHF ve yaklaşık bir ay önce kurulan SCF katıldı. Söz konusu seçimlerin Türk siyasi hayatındaki önemi Atatürk döneminde ilk kez yerel seçimlere bir muhalefet partisinin katılması, seçimlerin tek dereceli olması, kadınlarında seçme ve seçilme hakkı edinmesidir (Üste, 2016: 25; Öz, 2019: 163). SCF, 502 belediye için düzenlenen yerel seçimlerde henüz tam teşkilatlanamadığı için sadece 37 merkezde yarışa girdi. Sonuçta 2'si il merkezi olmak üzere toplamda 31 seçim çevresinde belediye başkanlığı kazandı. SCF, daha çok Ege Bölgesinde (Aydın, İzmir, Manisa), Trakya Bölgesinde (Edirne, Kırklareli, Tekirdağ) ve Karadeniz Bölgesinde (Samsun, Amasya) gibi merkezlerde ve bağlı yerlerde başarılı sonuçlar aldı[7]. Burada SCF'nin başarı kazandığı iki il merkezinin Samsun ve Silifke olduğunu (Özkök, 2009: 20) partinin kapatılması sonrasında Samsun Belediye Başkanı'nın iktidar tarafından görevden alındığını[8] Silifke'nin de İçel'e bağlanarak ilçe düzeyine düşürüldüğünü hatırlamak gerekir (Sakal, 1999: 57).

Seçimlerin tamamlanmasından sonra SCF lideri Fethi Bey seçimlerde iktidar baskısı yaşandığı ve bu süreçte çeşitli usulsüzlüklerle karşılaşıldığı yönündeki iddialarını TBMM'ye taşıyarak İçişleri Bakanı Şükrü Kaya hakkında bir gensoru önergesi verdi. Ancak CHF çoğunluğuna sahip meclis gensoruyu reddetti. Oylama sırasında muhalefet partisi milletvekillerinin fire vermesi de dikkat çekti. Meclis görüşmelerinde Fethi Bey tarafından dile getirilen iddialara karşılık iktidar partisi milletvekilleri kendisine dönük Mondros Mütarekesi'nin imzacısı olduğu, Cumhurbaşkanı'na karşı şahsi ihtiraslar içinde olduğu[9] vb. suçlamalarıyla karşılık verdi (Koçak, 2014: 37-

[7] Samsun'da CHF'nin 416 oyuna karşılık SCF 3.312 oy almış ve SCF adayı Ahmet Reşat Bey 20 Ekim 1930 tarihinde ACF adayı olarak Samsun Belediye Başkanlığı'na seçilmiştir. Şefik Avni Özüdoğru'nun Serbest Fırka Hatıratı, Hazırlayan: Abidin Temizer, Libra Kitap, İstanbul, 2014, s. 32.

[8] SCF'nin kapatılması sonrası Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal yaklaşık 100 gün sürecek yurt gezisine çıkar. Bu gezideki önemli duraklardan biri de SCF'nin Belediye Başkanlığını kazandığı Samsun'dur. Samsunda yaşananlarla ilgili Bkz. Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye, Tan Matbaası, İstanbul, 1945.

[9] Fethi Bey, iktidar milletvekillerinin suçlamalarına karşılık TBMM kürsüsünde "*Nasıl düşünebilirsiniz ki, ben, başında Gazi Paşanın bulunduğu bir parti iktidarını*

47). Burada söz konusu suçlamaların SCF liderinin siyasi yarışa devam etme azmini ortadan kaldırdığını söylememiz gerekir.

Bütün bu yaşanan süreç sonunda SCF lideri Fethi Bey, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ile görüşerek, O'nun da onayını aldıktan sonra, 17 Kasım 1930 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği dilekçeyle partisini feshetti (Tabak, 1990: 620). Ancak o tarihteki Cemiyet Kanunu'na göre Fethi Bey'in, parti kongresinde böyle bir fesih kararını alması gerekiyordu. Başka bir şekilde söylemek gerekirse Fethi Bey'in tek başına aldığı bu karar hukuk açısından geçerli değildi (Teziç, 1976: 249-250; Kongar, 2000: 142). Diğer taraftan dilekçesinde Fethi Bey, partisini Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in teşvik ve onayı ile kurduğunu; ancak yaşananların SCF'nın yakında Cumhurbaşkanı'yla siyasi mücadele vermek zorunda kalabileceğini ortaya çıkardığını, söz konusu mücadeleyi doğru bulmadığı için partisini fesih kararı aldığını dile getirdi (Tunçay, 1989: 273).

Sonuç olarak söylemek gerekirse SCF ve TCF tecrübeleri ortaya çıkış koşulları ve devamı açısından birbirinden farklılık gösterir. Her şeyden önce TCF herhangi bir şekillendirme sonucunda değil kendiliğinden doğal bir muhalefet hareketi olarak ortaya çıktı. Fakat muhalefete rengini verecek çevre unsurları netleşmedi. Buna karşılık SCF doğrudan doğruya Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in dikkat ve gayreti sonucunda ortaya çıkan güdümlü muhalefet hareketidir. Buna rağmen SCF'nin destek bulabilmesi için gerekli olan tarihi ve toplumsal şartlar fazlasıyla bir araya geldi. Yeterli bir politik tabanı söz konusudur. Burada taşranın, kendisini ekonomik ve sosyal bir düzlemde ifade ederek bu tabana hayat verdiği görülmektedir. SCF, bünyesinde barındırdığı aydın birikimi yüksek isimler sayesinde ideolojik açıdan da TCF'ye göre son derece güçlü bir yapı oldu. Gerçekliğine ve kalıcılığına dair almış olduğu güvencelerin yerine getirilmemesi partinin de kaderini belirledi (Kahraman, 2012: 76-77) ve Türkiye 1945 yazına kadar CHP'nin temel aktör olduğu gerçek anlamda bir "*Tek Parti*" dönemi yaşadı. Bu dönem boyunca iktidar çevrelerinde başarısız SCF denemesi ve Menemen olayı inkılapların yerleşmediği düşüncesinin doğmasına sebep oldu. Bu düşüncenin etkisiyle iktidar inkılapların halka benimsetilmesi ya da halkın aydınlatılması doğrultusunda kültürel ve ideolojik bir hamle başlattı. Bu hamle, Kemalizm'in (Atatürkçülük)

---

devirip onun yerini almak hevesine kapılabilirdim?" şeklinde kendini savunmuştur. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Politikada 45 Yıl, İletişim Yayınları, 2002, s. 106.

sistematik bir ideolojiye dönüştürülmesi ve bu ideolojinin topluma benimsetilmesi şeklinde gelişti (Küçük, 2022: 91). Bunlara ek olarak söz konusu dönemde halkın önemli şikâyet konularından biri olan mutemetlik ve parti müfettişliği kurumları kaldırıldı. Ayrıca partililere köy örgütlerine kadar halkın kendi yöneticilerini seçme hakkı tanındı (Avşar, 1998: 191).

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalefet partisi TCF, Şeyh Sait İsyanı nedeniyle çıkartılan ve ülkenin tamamında hükümete olağanüstü yetkiler veren Takrir-i Sükûn Kanununa dayanarak Bakanlar Kurulu tarafından 3 Haziran 1925'te kapatıldı. Söz konusu kanun yaklaşık 4 yıl yürürlükte kaldı. Kanunun uygulamada kaldığı bu dönemde hükümet, devlet ve toplum hayatını modernleştirme yolunda radikal inkılapları hayata geçirme fırsatı buldu. Kanuna 1929 yılı Mart ayında son verildiğinde, ortada ekonomik, kültürel, siyasi-sosyal uygulamalar nedeniyle bunalan bir toplum vardı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, toplumdaki bu bunalım halini azaltmak, denetimsiz olan hükümeti denetlemek ayrıca dışarıda ve içeride kendisine dönük oluşan diktatör algısını değiştirmek için bir muhalefet partisi kurma çabasına girişti.

Ali Fethi Bey'in, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in kontrolü altında faaliyet gösterecek güdümlü bir muhalefet partisi kurmayı kabul etmesiyle, devleti kuran ve inkılapları yapan parti durumundaki CHF'ye karşı ikinci muhalefet partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası 12 Ağustos 1930'da kuruldu. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve CHF çevreleri tarafından denetim altında faaliyet göstermesi düşünülen SCF'nin kısa sürede toplumun farklı kesimlerinden yoğun ilgi görmesi ve bu anlamda yerel teşkilatlarının kendiliğinden oluşmaya başlaması İsmet Bey Hükümeti'ni oldukça rahatsız etti. Bu süreçte özellikle CHF içindeki radikal çevreler, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in CHF ve SCF arasındaki tarafsız tutumunu değiştirmesi ve muhalefet partisinin kapatılması için çaba harcadılar.

SCF lideri Fethi Bey'in Ege Gezisi sırasında yaşanan İzmir olaylarını ayrıca 1930 Belediye Seçimlerinde yaşanan yolsuzluk ve usulsüzlük iddialarını TBMM'ye taşıması iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkileri geri dönülemez bir sürece soktu. Sonuçta CHF lideri de olan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in iki partiye karşı tarafsız durumunu devam ettirmeyeceğini ifade etmesi SCF'nin sonunu getirdi. Zira Fethi Bey, Cumhurbaşkanı

Mustafa Kemal'e rağmen siyaset yapamayacağını gördü ve 17 Kasım 1930'da partisini feshettiğini kamuoyuna açıkladı.

Sonuç olarak, SCF muhalefeti, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in ülkede çok partili sistemin işlemesini istemesine rağmen iktidar partisi içinde muhalefet partisini istemeyen çevrelerin çabasına kurban gitti. Yıllar sonra Milliye gazetesi başyazarı Abdi İpekçi'ye verdiği mülakatında İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in çok partili sisteme geçmeyi istediğini, ancak farklı nedenlerle bu girişimden vazgeçilmek zorunda kalındığını ifade ederken kendisi ve çevresinin buradaki etkisinden bahsetmez (İpekçi, 2004: 21). SCF'nin kendisini kapatması sonrası Türkiye, 1945 yazına kadar CHP'nin temel aktör olduğu "*Tek Parti*" dönemini yaşadı. Bu dönem boyunca iktidar çevresi inkılapları halka benimsetme/halkı aydınlatma doğrultusunda kültürel ve ideolojik bir hamleye yöneldi. Bu hamle, Kemalizm'in sistematik bir ideolojiye dönüştürülmesi ve bu ideolojinin topluma benimsetilmesi şeklinde gelişti.

Kısa yaşam süresine rağmen SCF, ekonomik, siyasi ve sosyal söylemleri ile Türk siyasi hayatında önemli bir yer edindi. Bu anlamda çok partili hayata geçiş sürecinde kurulan Demokrat Parti'nin (DP) selefi olma özelliği taşıdı.

.

Kaynaklar

Ağaoğlu, A. (2011). *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Türkçesi: Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Atay, F. R. (2012). *Atatürkçülük Nedir?* , İstanbul: Pozitif Yayınları.

Ateş, N. Y. (1998). *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Der Yayınları.

Avşar, A. (1998). *Bir Partinin Kapatılmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Aybars, E. (2014). *İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul: Doğan Kitap.

Aydemir, Ş. S. (1985). *Tek Adam (1922-1938)*, C: 3, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydoğan, P. (2020). *Kemalizmin Muhafazakâr Yorumu*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Balkaya, İ. S. (2016). *1930 Sonun Başlangıcı Serbest Fırkanın İzmir'de Teşkilatlanma Serüveni*, Ankara: Berikan Yayınevi.

Bila, H. (2008). *CHP 1919-2009*, İstanbul: Doğan Kitap.

Çavdar, T. (2013). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, Ankara: İmge Kitabevi.

Emrance, C. (2006). *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Eraslan, C. (2000). "Türk Siyasi Hayatında Serbest Fırka Deneyimi Üzerine Düşünceler*", İlmi Araştırmalar*, S: 9, İstanbul, s. 77-96.

Fedayi, C. (2019). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sağ Siyaset (1908-2020)*, Ankara: Kadim Yayınları.

Güneş, G. (2006). "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydında Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerine Oluşan Tartışmalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 25, S: 39 (Mayıs), s. 117-147.

İnönü, İ. (2001). *Defterler (1919-1973)*, C: 1, Hazırlayan: Ahmet Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İpekçi, A. (2004). *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, İstanbul: Dünya Kitapları.

Kabacalı, A. (1994). *Türk Basınında Demokrasi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kabasakal, M. (1991). *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, İstanbul: Tekin Yayınevi.

Kahraman, H. B. (2012). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi – II (1920-1960)*, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Kalafat, Y. (1992). *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Karaosmanoğlu, Y. K. (2002). *Politikada 45 Yıl*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Karpat, K. (1992). *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Afa Yayınları.

Kılıçkaya, D. (2012). "Serbest Cumhuriyet Fırkasının Toplumsal Tabanı ve Cumhuriyet Halk Partisi", *CTAD*, Y: 8, S: 15 (Bahar), Ankara, s. 3-18.

Kili, S. (1981). *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Koçak, C. (2014), *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kongar, E. (2000). *2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Küçük, Y. (2022). *Türkiye Üzerine Tezler – I*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Lewıs, B. (1998). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviren: Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Mango, A. (1999). *Atatürk*, Türkçesi: Füsun Doruker, İstanbul: Sabah Kitapları.

Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları, (Derleyen: Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Doğan Kitap, 2015.

Okyar, F. (1980). *Üç Devirde Bir Adam*, Yayına Hazırlayan: Cemal Kutay, İstanbul: Tercüman Yayınları.

Öz, E. (1992). *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Ankara: Gündoğan Yayınları.

Öz, E. (2019). *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhalif Ege*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Özipek, B. B. (1991). *Türk Siyasal Hayatında Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, H.Ü.S.B.E Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Özkök, A. (2009), *Türk Basınında 1930 Belediye Seçimleri*, İ.T.Ü.S.B.E Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Sakal, F. (1999). *Ağaoğlu Ahmet Bey*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sertel, Z. (2001). *Hatırladıklarım*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Tabak, S. (1990). *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve İzmir Vilayeti*, E.Ü.S.B.E Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Şefik Avni Özüdoğru'nun Serbest Fırka Hatıratı, (Hazırlayan: Abidin Temizer), İstanbul: Libra Kitap, 2014.

Teziç, E. (1976). *100 Soruda Siyasi Partiler*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Tökin, F. H. (1965). *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*, İstanbul: Elif Yayınları.

Tunçay, M. (1989). *T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Cem Yayınevi.

Turan, Ş. (2000). *Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Tüses Yayınları.

Turan, A. E. (2008). *Türkiye'de Yerel Seçimler*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, Derleyen: Hulusi Turgut, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

Uran, H. (2008). *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Partili Hatıralarım (1908-1950)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Uyar, H. (2012). *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Boyut Kitapları.

Üste, B. (2016). *Türkiye'de Siyaset*, İstanbul: Beta Yayınları.

Yeşil, A. (2002). *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Ankara: Cedit Neşriyat.

Yetkin, Ç. (1982). *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul: Karacan Yayınları.

Zürcher, E. J. (1992). *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Çeviren: Gül Çağalı Güven, İstanbul: Bağlam Yayınları.